

“ASYA’NIN KALBI” DOĞU TÜRKİSTAN

YAYIN TANITIMI

Meryem TEKİN ŞİŞİKOĞLU

Ankara Hacı bayram Veli Üniversitesi

Genel Türk Tarihi Bölümü

meryemtekin444@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2366-1146

“Asya’nın Kalbi” Doğu Türkistan, A.N. Kuropatkin, Yayına Hazırlayan: Feyzullah Uygur, İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, (1. Baskı 2016), İstanbul, 304 s. ISBN 978-605-4977-65-9.

Çalışmamızın hedefi Çarlık Rusya’sının ünlü generallerinden Aleksiy Nikolayeviç Kuropatkin’in Türkistan’da vazifeli olarak geçirdiği yıllarda gördüklerini aktardığı “Kaşgarya” adlı kitabının Türkçe tercümesinin ilgili okura tanıtımını yapmaktır. Eldeki kitap, 2016 yılında Feyzullah Uygur tarafından Uygur Türkçesindeki tercüme referans alınarak hazırlanmıştır. Kadim Türk yurdu olmasının yanında Doğu Türkistan jeopolitik önemini hiçbir dönemde yitirmemiştir. Rusya’nın önemli generallerinden Aleksiy Nikolayeviç Kuropatkin’in notları Rusya’nın XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar devam eden işgal politikasının bir neticesi olarak gittiği bölgelere dair birinci el kaynak niteliği taşımaktadır. Kuropatkin 17 Mart 1848 tarihinde Çarlık Rusya’sının Pskov vilayetinde dünyaya gelmiştir. Ailesinin de yönlendirmesiyle askeri eğitim alan Kuropatkin 1864 yılında mezun olduğunda önce orduda yüzbaşı olmuş, sonra da Türkistan Birinci Tüfekçiler Taburu’na tayin edilmiştir. Askeri kabiliyetleri ve eğitimi sayesinde başarılı olarak 1876 yılında kurmay yüzbaşı rütbesiyle Türkistan’a tayin edilmiştir. Askerler arasında “Beyaz Komutan” olarak anılan Kuropatkin 34 yaşındayken general rütbesine yükselmiştir. Çar III. Aleksandr’ın (1881-1894) teveccühüyle tuğgeneralliğe yükselmiştir. Çeşitli askeri ve idari görevlerin ardından 1904 yılında Çar tarafından Mançurya Ordusu Başkomutanı olarak atanmıştır. Tüm başarılarına rağmen Rus tarihinin büyük savaşlarından sayılan Mukden savaşında Rus ordusunun Japonlara mağlup olmasıyla yürüttüğü kara ve deniz orduları görevinden azledilmiş, Birinci Mançurya Kara Ordusu Komutanlığına atanmıştır. Bundan bir süre sonra emekli olmuş ancak I. Dünya savaşının patlak vermesiyle yeniden orduya katılmıştır. 1916 yılında Türkistan Genel Valisi olmuştur. Bu sürede tecrübelerini hatıra niteliğinde çeşitli kitap ve makalelerde anlatmıştır. Eserlerinden biri olan “Kaşgarya”nın Türkiye Türkçesine kazandırılması, dönemin kahramanlarından birinin gözünden olayları görmek bakımından önemlidir.

Sekiz bölümden oluşan kitabın Türkiye nüshasını hazırlayan Feyzullah Uygur çalışması esnasında karşılaştığı zorlukları ifade etmiştir. Uygur Türkçesi örneğinden yola çıkarak hazırlanan kitapta yazar tüm çabalarına rağmen eserin ilk hâine yani Rusça örneğine erişemediğini belirtmiştir. Ancak İngilizce neşri ile karşılaştırmalar yapılmış ve naşirlerin ilaveleri, karışıklık olmaması için dipnotlarda ayrıca belirtilmiştir. Müellifin kullandığı tarih ve ölçü birimleri aslına sadık kalınarak günümüzdeki karşılığına uygun olarak verilmiştir. Bölümler geniş bir muhtevaya sahiptir. Bölümlerin sonunda ise bir sonuç bölümü ve bibliyografya yer almaktadır. Uygur, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Olaylar kısa ve net bir şekilde anlatılmış, deyimler yerinde kullanılmıştır. Ayrıca kitapta anlatılan hadiseleri açıklamak için kullanılan kaynaklar önemlidir. Kitabın kapağındaki görseller içerik hakkında fikir vermektedir. İç kapakta Kuropatkin tarafından hazırlanan kitabın orijinal kapağı sunulmuştur.

Doğu Türkistan hem jeopolitik önemi hem tarihî geçmişiyle önemlidir. Türk tarihinin en kıymetli miraslarına ev sahipliği eden bölgenin vaziyeti bugüne kadar geçirdiği süreçte siyasi ve sosyal olarak zayıflasa da kültürel olarak kimliğini muhafaza edebilmiştir. Büyük Hun İmparatorluğu’nun, Köktürklerin ve Karahanlıların kurulduğu ve geliştiiği yer olan saha Türk yazılı edebiyatının ilk örneklerinden sayılan Dîvânu Lugâti’t-Türk gibi müstesna bir eseri yazarken Kâşgarlı Mahmud’a ev sahipliği yapmıştır. Hoten, Yarkend, Kaşgar, Aksu, Kulca gibi şehirlerde bugün Türk varlığı ve kültürü devam etmektedir. Ne var ki Türkiye’de bu saha hakkında yapılan araştırmalar sınırlı kalmıştır. Eski dönemlerin Çin kaynakları vasıtasıyla aydınlatılabilir olması,

Çin'in bugünkü baskısı, coğrafi uzaklık araştırmacıları bu sahadan uzaklaştıran temel nedenlerden bazılarıdır. İncelenen kitap birinci el bir kaynak niteliğinde; Doğu Türkistan'a vali olarak atanan bir generalin anılarından müteşekkil bir eserdir. Türkiye Türkçesinde hazırlanması sayesinde XIX. yüzyıldaki siyasi, sosyal, kültürel görüntü hakkında malumat sahibi olmak mümkündür. Ancak anlatıcının bir Rus yetkilisi olduğu, betimlemelerinin ve yorumlarının taraflı olduğu unutulmamalıdır. Diğer yandan olayları "ötekinin gözünden" görmek açısından değerlendirilen kitapta yazar Kuropatkin'in Rus işgalini ve yöntemlerini savunan tarzı garipsenmemelidir. Nitekim Türk tarihine dair yazılı yerli kaynakların olmadığı dönemlerde Türk yurtlarına gönderilen Çinli memur ve seyyahların eserlerinde başlarından geçen olayları kendi bakış açılarından anlattığı raporlardan öğrenmekteyiz. Kuropatkin'in gözlemlerini ve tecrübelerini aktardığı eseri bu nazar ile yorumlanmalıdır.

İlk bölümde bölgenin coğrafi özellikleri hakkında malumat verilmiştir. Müellif şahitlik ettiği 1876 yılına dair izlenimlerini sunmuştur. Buna göre; Kaşgarya'nın iklimi aşırı kurak, yazları sıcak geçmektedir. Tarım için kullanılan yerler Tanrı dağları, Pamir ve Karakurum sıradağlarının çevrelediği alandır. Rusya'dan ithal edilen malların tüm piyasada bulunduğunu, Hindistan ve İngiliz mallarının bu denli yer edinmediğini gözlemlemiştir. Halkın refah seviyesi düşük kaynakları kısıtlıdır. Bütün Kaşgarya'da konuşulan dil Türkçenin aynı lehçesidir. Halkın giyim kuşamı Maverünnahr halkınıninkiyle benzer; gömleğe benzer bir giysi, deri şalvar, kürk ve çarık giyer başlarına sarık takarlar. Kıyafetleri yazara onların ne denli fakir olduğu hakkında bir fikir vermiştir. Yakup Bey kendine itaat etmeyenleri ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Bu da halk üzerinde baskı oluşturmuştur.

İkinci bölümde bölgedeki yerler ve buraların idare edilme yöntemleri üzerinde durulmuştur. Kaşgarya 10 büyük ana bölgeden oluşmaktadır; Kaşgar, Yenihisar, Yarkent, Hoten, Aksu, Üçturfan, Bay, Kuçar ve Trufan gibi yerler ana bölge sayılmaktadır. İdareciler Yakup Bey tarafından tayin edilmiştir. Her bir bölgesinin hükümdarına Bey, Toksaba, Pansat veya Yüzbaşı denilmiştir. Ayrıca idari görevde olanların vazifeleri ve vergiler hakkında bilgi verilmiştir. Kaşgarya'da ödenen vergiler Asya'da diğer devletlerde ödenen vergilerle aynıdır. İlk sıradaki vergi haraç vergisidir. Bunun dışında; Ot-saman Pulu, Kepsen, Teri Kara vergileri de vardır. Yakup Bey'in devletini idare etme şeklini yazarın gözünden örmek mümkündür. Vergi ve idari yetkililerin vaziyetlerine tafsilatlı bir şekilde yer veren general, vergi toplamadaki yanlışlıklardan da bahsetmiştir. Yöneticileri halkı aldatmakla suçlamıştır. Çinlilerin izledikleri yanlış politikaların neticesi olarak güç kaybettiklerini ve isyanların çıktığını belirtmiştir. Halkın daha müreffeh yaşam için Rusya'ya çoğu zaman illegal yollarla gittiğini ve Yakup Bey'in buna engel olmak için kontrolleri sıkılaştırdığını belirtmiştir.

Üçüncü bölümde Yakup Bey dönemine dair ticari faaliyetler ele alınmıştır. Bu dönem Rusya'nın Taşkent işgaliyle hem zamanlıdır. Rusya'dan Kaşgarya'ya mallar Hokandlılar ve Tatar tüccarlar tarafından getirilmiştir. Ruslar sıkı bir takip altındaydı. Bu dönemde Yakup Bey ile Rus tüccarları arasında imzalanan antlaşma Rus tüccarlarına fayda sağlamıştır. Kitapta dönemde kullanılan ağırlık birimleri, para türleri ve mallar verilmiştir. Ayrıca konuyla alakalı 1876 yılında Kaşgarya'ya ithal edilen mallar ve miktarını içeren bir grafik de sunulmuştur. Bu görselden hangi malın bölgede revaçta olduğunu, hangilerinin daha az kullanıldığı hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. En önemli tüketim maddelerinden biri olan çayın çeşitleri ve değerleri de yine bir grafikte gösterilmiştir. Böylece 1876 yılında Kaşgarya'dan Rus topraklarına ihraç edilen malların %90'ını yerli bezler, %6'sını ise hammaddeler oluşturmaktadır. Müellif Yakup Bey'in hâkimiyetini sürdürdüğünü, onun ticari faaliyetlere büyük engel teşkil ettiğini bildirmiştir. Kitapta dikkat çeken noktalardan biri de kadınların kazançlarının az olmasına rağmen çok çalışmalarıdır. Ürünlerin tür ve kaliteleri de yine göze çarpan bir detaydır. Mesela yazar Hoten ipeğinin Fergana ipeğine göre biraz daha sert olduğunu söylemiştir. Bu dönemde pazarda en çok rağbet gören mallar Ruslara aittir.

Dördüncü bölüm bölgenin tarihine dair bilgiler içermektedir. Diğer bölümlere nazaran bu bölüm yazarın şahit olduğu ya da dönemin hadiseleri değil milattan önceki devirlerdeki Türk ve

Çinlilerin faaliyetleri, Arap ve Moğolların bölgeye gelişi, Cengiz Han dönemi ve varisleri, Hocalar dönemi, 1760'dan 1825 yılına kadarki Çin yönetimi kronolojik bir çerçevede izah edilmiştir.

Beşinci bölümde 1825 yılına gelindiğinde bölgede Çin politikasının zayıflaması ve isyanlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Çatışmaların tarafları, taktikler, gelişmeler, isyanlardan sonra yaşananlar Kuropatkin'in nazarından aktarılmıştır. Mesela Hokandlıların çıkardığı ayaklanma sonrasında tüm Hokandlı tüccarlar tutuklanmış, gelen ürünlerden kat kat veriler alınmaya başlamış olmalarına rağmen isyana destek veren Kara Kırgızlar herhangi bir cezalandırmaya maruz kalmamıştır. Hatta Kuropatkin Hocaların kendi hâkimiyetlerini tesis için giriştikleri hareketin neticesinde masum on binlerce insanın öldürüldüğünü belirtmiştir. İsyan girişimlerinin hangi ve ne tür faktörlerle başarısızlığa uğradığı yazarın bakışından değerlendirilmiştir.

Altıncı bölüm, Yakup Bey'in Kaşgar'a geliş hikâyesi, mücadelesi ve başarısı, Kıpçak isyanını bastırması, kendini Kaşgarya hükümdarı ilan etmesi, Çin ile çatışması ve Kuropatkin'in orada bulunduğu zamanlardaki vaziyeti hakkında bilgileri muhteva etmektedir. Müellif sadece yaşadıklarını değil etraftan duyduklarını da kitabında toplamıştır. Yakup Bey'in savaşta yaralanmasına rağmen askerlerinin motivasyonu düşecek endişesiyle bunu gizlediği ve savaşmaya devam ettiği anlatısı bunlardan biridir. Burada önemli rolleri olan çeşitli kişilerin de adı geçmektedir. Alim Kul bunlardan biridir. Ruslara karşı mücadeleye girerek bölgede etkin rol oynamıştır. Şehirlerin sosyal yapısı hakkında malumatlar verilirken geri kalmışlığın ve yoksulluğun genel sebepleri üzerinde durulmuştur. Yakup Bey'in "hatalarının" Rusya'nın lehine olduğundan bahsedilmiştir. Müellifin fikrine göre Ak Mescit, Türkistan, Taşkent ve Hokand işgallerine bu hatalar zemin hazırlamıştır.

Yedinci bölüm askeri teşkilat, teçhizat, eğitim, asker sayısı, 1877 yılındaki mevziler hakkındadır. Kuropatkin'in aynı zamanda asker olması nedeniyle ilgisini yoğunlaştırdığı bu bölüm eserin en hacimli kısmıdır. Kaşgarya'da daimi ordunun kurulması, XIX. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmiştir. Yöneticilerin askeri maceraları, başarıları ve başarısızlıkları, silah üretim vaziyetleri izah edilmiştir. Mesela Yakup Bey'in bir döküm atölyesi kurduğu burada ağızından mermi yerleştirilen tüfekler kuyruğundan mermi yerleştirilen tüfeklere dönüşebiliyordu. Bu atölyede haftada 16 adet arkasından mermi yerleştirilen tüfek yapılıyordu. Kaşgar'da normal top yapabilen bir tane döküm atölyesi vardı. Diğer yandan atlı askerlerin manevraları çok iyiydi. İngiliz işçiler çok fazlaydı ancak Yakup Bey zamanında askeri öğretmenler Türk idi. Yakup Bey'in ordusunda Batı Türkistanlı nefiylerden başka Afgan, Hint, Tongan, Çinli ve Kırgız da vardı. İstanbul'dan gelen Türkler de Yakup Bey'in ordusunda askeri öğretmen olarak görev yapıyordu. En yüksek askeri unvan Rus fırka komutanına denk gelen "leşkerbaşı" idi. Yazar askerlerin kıyafetlerinden ve dış görünüşlerinden bahsetmiştir. Savaş taktiklerinden, kullanılan malzemedən, esirlere karşı tutumlarından bahsedilmiştir. Kuropatkin bir tablo halinde gittiği yerlerde gördüğü asker sayısını ve silahlarını göstermiştir. Yine başka bir tabloda Yakup Bey'in Çinlilere karşı savaşmak için topladığı ordu gösterilmiştir. Bu bilgiler bir Rus General olan yazara hangi bölgelerin işgal için münasip, hangi bölgelerde direnişle karşılaşılabilir bilgisini vermiştir.

Sekizinci bölümde Yakup Beyin ölümü ve sonrasında ortaya çıkan ihtilaflar, oğulları arasındaki mücadeleler, Çinlilerin Kaşgarya'ya hücum etmeleri sonucunda Korla, Kuçar, Aksu, Maralbaşı ve Kaşgar'ı işgal etmeleri, bölge halkına uyguladıkları politikalar yine yazarın kendi bakışından aktarılmıştır. Bu bölüm diğer bölümlere nazaran en kısa bölümdür. Burada Yakup Bey'in kişiliği hakkında anekdotlar vardır. Yazar, Yakup Bey'e dair; Yakup Bey güçlü hafızasıyla, hilekâr ve yalancı tavırlarıyla insanları şaşırıyordu. Sadece kendine güvenen başkalarına saygı duymayan yapısı ve askeri kabiliyetinin zayıflığı onu başarısız kıldı gibi düşüncelerini ifade etmiştir. Kuropatkin'in Devlet idaresi ve vergi sistemi gibi konulardaki bilgisinin kaynağı Zaman Han tarafından gönderilen bir mektuptur.

XIX. yüzyılda Doğu Türkistan'da yaşanan gelişmelerin anlatıldığı kitap okuyucuya genel bir fikir vermektedir. Müellifin her ne kadar taraflı bir tutumu olsa da içerikteki tarihî ve kültürel

malumatlar önemlidir. Bir günlük niteliğinde anılardan oluşturulan eserde Kuropatkin bir general olarak Rus ordusuna bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Diğer yandan Rus işgalinin bölgeye olumlu etkileri olduğunu, bu sayede refahın geldiğini iddia etmiştir. Araştırmacı ve okuyucuların yazarın Çarlık Rusya'nın bir Generali olduğunu akıllarından çıkarmadığı sürece kitapta ilginç detaylar bulmaları mümkündür. Modern zamanda dahi bölge hakkında kaynakların az bulunur olması, bu eserin değerini artırmaktadır. Kitap sadece Doğu Türkistan araştırmacılarının değil bölgeye ilgi duyan tüm okuyucuların ilgisini çekecek niteliktedir.